

**Türkçe İlk Fususu'l-Hikem Şerhi:
TECELLİYÂTÜ ARÂİSİ'N-NUSÛS FÎ MANASSÂTİ
HİKEMİ'L-FUSÛS**

Abdullah KARTAL*

ÖZET

İbn Arabi'nin Fususu'l-Hikem'i, islam tarihinde üzerinde en çok şerh yapılan ve eleştirilen eserlerden birisidir. Ne yazık ki, yüziün üzerinde şerh olmasına rağmen bunlardan sadece bir kaç neşredilebilmiştir. Bu geniş literatürün önce ilim dünyasına sunulması ve daha sonra karşılaştırılmaları gerekmektedir. Böylece bu şerhlerin orijinal olup-olmadığı, birbirleri arasında farklı ve benzer yanların neler olduğu ortaya çıkmış olacaktır.

Osmanlı döneminde yaşayan Abdullah Bosnevî de, Fusus şarihlerinden birisidir. Ancak onu Fusus şerh geleneğinde önemli bir yere oturtan temel faktörler, şerhinin ilk Türkçe Fusus şerhi olması ve Fusus'u hem Arapça hem de Türkçe olarak şerhetmesidir. Şerhin hem entellektüel çevrelerde hem de İbn Arabi okuluna mensup kişiler arasında yaygın olduğu söylenebilir.

SUMMARY

**The First Turkish Interpretation of "Fusus al-Hikam":
Tecelliyâtü Arâisi'n-Nusûs fî Manassâti Hikemi'l-Fusûs**

A- Abdullah Bosnevi'nin Hayatı:

XVII. yüzyıl şair ve mutasavvıfı olan Abdullah b. Muhammed el-Bosnevi, İstanbul'da "Bosnevi"¹, "Şarihu'l-Fusûs"² ve "Abdi Efendi"³,

* Arş.Grv.; U. Ü. İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Tarihi Anabilim Dalı

¹ Ergun, S. Nuzhet, *Türk Şairleri*, s. 864, İstanbul, 1945

² Müstakimzâde, S. Sa'dettin, *Risale-i Bayrâmiye-i Melâmiyye*, Süleymaniye-Nafiz Paşa, nr.1164, s.32-33; Handzic, Mehmet, *Knjyzevn Rad*, Saraybosna,1933, s.29

³ Handzic, Mehmet, *Cevheru'l- Esnâ Fî Terâcim-i Ahvâl-i Ulemâ-i Ve Şuarâ-i Bosna*, Cize, 1992, s. 124

memleketi Bosna'da ise "Gaibi"⁴ lakapları ile meşhur olmuştur. Bosna'da doğan Bosnevi, daha sonra eğitimini tamamlamak üzere İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'a ne zaman geldiği ve burada nasıl bir tahsil gördüğü bilinmemektedir. Ancak ortaya koyduğu eserlerindeki derin birikimi ve geniş perspektifinden hareket ederek bu dönemde felsefe, kelam ve tasavvuf disiplinlerini tahsil etmiş olduğu sonucuna varabiliriz.

Bosnevi, tahsilini tamamladıktan sonra Bursa'ya giderek devrin Bayramî Melamilerinin büyüklerinden Hasan Kabaduz'a intisap eder.⁵ Hem hac, hem de çeşitli kültürel ilişkilerde bulunmak ve melamiligi Arap bölgelerinde yaymak için seyahate çıkar. Hac dönüşü Şam'a uğrayan Bosnevi, burada eserlerini şerhettiği ve fikirlerini yaymaya çalıştığı tasavvufi düşüncenin otorite ismi İbn Arabi'nin kabrini ziyaret eder. Uzun bir süre kabrinin civarında halvete girerek Şeyh-i Ekber'in manevi dünyasından feyz alır.⁶

Şam'dan sonra İbn Arabi düşüncesinin ikinci önemli ismi olan Sadreddin el-Konevî'nin kabrini ziyaret etmek üzere Konya'ya geçer. Konya'da bulunduğu esnada hastalanır ve 1054/1644 yılında vefat eder.⁷

B- Eserleri:

Fusus'u Türkçe olarak şerhettiği ve "Şarihu'l-Fusus" ünvanını kazandığı *Tecelliyâtü Arâisi'n-Nusûs fî Manassâti Hikemi'l-Fûsûs*, Fusus'un Arapça şerhi, İbn Arabiye ait olan Taiyye kasidesinin şerhi olan *Kurratü ayni 'ş-şühûd ve mir'âtü arâyisi meâni'l-gaybi ve'l-cûd*, meratib-i vücud ile alakalı yazdığı, *Kitâbü'l-karâ'r-rûhiyyi'l-memdûd li'l-ezyâfi'l-vâridîne min merâtib'l-vücûd*, a'yan-ı sabite hakkındaki *Kitâbu sırrı'l-hakâyıkı'l-ilmiyye fî beyâni'l-a'yâni's-sâbite*, Abdülkerim el-Cili'nin ilmin ma'luma tabi olmadığı şeklindeki tezini tenkide yönelik yazdığı *Kitâbu'l-kenzi'l-mahtûm fî teb'iyyeti'l-ilmi li'l-ma'lûm fî'r-red alâ Abdilkerim el-Cilî*, Mesnevî'den seçilen 360 beytin şerhi olan *Şerh-i Cezire-i Mesnevi* önemli eserlerinden birkaçıdır.⁸

C- Fususu'l-Hikem ve Üzerine Yapılan Şerhler:

Ebu'l-Ala Afifi'nin belirttiği gibi⁹ İbn Arabi, İbn Sina ve Gazali gibi büyük islam düşünürleri ile mukayese edilirse, te'lif alanında hem nicelik,

⁴ A.g.e., s.124.

⁵ Şeyhî, *Zeyl-i Şakâyk*, c.1, s.146; Müstakimzâde.a.g.e, s.32-33

⁶ Sarı Abdullah Ef. *Cevheretü'l-bidaye*, Süleymaniye-Ayasofya,nr.1786, s.142

⁷ Muhibbi, Muiniddin, *Hulasatü'l-eser*, c. III, s.86, Beyrut, H.1287,

⁸ Eserleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Abdullah Bosnevi ve Meratib-i Vücûd İle İlgili Bir Risalesi; (Abdullah Kartal, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1996)

⁹ Ebu'l-Ala el-Afifi, *Fususul-hikem Mukaddimesi*, s.5, Beyrut (İkinci Baskı) 1980

hem de nitelik açısından onları geçer. Nitekim nicelik açısından biyografi yazarları, eserlerinin adedi noktasında farklı görüşlerde olsalar da en azından üç yüz (300) eser kaleme aldığına hiç kimsenin şüphesi yoktur.¹⁰

Nitelik açısından, mesela Gazali gibi hem felsefi problemler ve mantık, hem fıkıh usulu, hem de tasavvuf ile ilgili eser yazmak yerine, genellikle hayatını vakfettiği tasavvufun teorik ve pratik meseleleri üzerinde yoğunlaşmış ve eserler yazmıştır. İbn Arabî'nin bu tavrı, belirli noktalarda yoğunlaşmasını ve derinleşmesini sağlamıştır. Böylece onun bu konulardaki yazdığı eserler, kendisinden sonra gelenler için daha doyurucu olmuştur. Hiç şüphesiz muhteva derinliğine sahip olan eserlerinden ilk ikisi, *el-Futuhattü'l-Mekkiyye* ve *Fususü'l-Hikem*'dir. *Futuhat*'ın muhtevası ve etkisi bizim bu çalışmamızın çerçevesi dışında kalmaktadır.

Fususü'l-Hikem ile ilgili olarak ise İbn Arabî'nin görüşü şöyledir: İbn Arabî, mukaddimede belirttiğine göre Şam'da bulunduğu bir esnada Hz. Peygamberi rüyasında görmüş ve Hz. Peygamber elinde tuttuğu bir kitab ile İbn Arabî'ye dönerek "bu Fususu'l-Hikem kitabıdır. Bunu al ve halka açıkça anlat da bu hikmetlerden herkes faydalansın." buyurmuştur. İbn Arabî de rüyadaki emir üzerine bu kitabı vücuda getirmiştir. İbn Arabî sözkonusu rüyanın sonucunda olanları şöyle anlatmaktadır:

"Yüce peygamberin bana tarif ettiği şekilde hiç bir eksiklik ve fazlalığa meydan vermeden bu kitabı halka açıklamayı amaçladım...Çünkü ben ancak bana ilham edilen şeyi söyledim ve bu yazılı kitapta ancak bana indirilmiş olan hakikatleri dile getirdim."¹¹

İbn Arabî'nin bu kitabı, rüya yoluyla bizzat Hz. Muhammed'den alıp almadığı problemi bir tarafa eseri bu şekilde dini bir otoriteye dayandırmasının, kendisinden sonra gelen kişiler üzerinde etki bıraktığında şüphe yoktur. Nitekim son şarihlerden Ahmed Avni Konuk, Fusus şerhinin bir çok yerinde bu gerekçeden dolayı İbn Arabî'ye karşı çıkanların Hz. Peygambere karşı çıkmış olacağını dile getirmiştir.¹²

Fususü'l-Hikem, İbn Arabî'nin hayatı boyunca sohbetlerinde ve eserlerinde dile getirmeye çalıştığı ilahi hakikatlerin tamamının bir özeti

¹⁰ Age, s. 5-6

¹¹ İbn Arabî, *Fususü'l-Hikem*, s. 47 (thk. Ebu'l-Ala Afifi,) Beyrut, 1980

¹² Ahmet Avni Bey Cili'nin ilmin ma'luma tabi olmadığı şeklindeki görüşünü tenkit ettikten sonra şöyle demektedir: "Hiç şüphe yoktur ki, Bu mesele Hz. Şeyhin buyurdukları gibidir. Hususiyile bu Fususu'l-Hikem (SAV) Efendimiz tarafından ihsan buyurulmuştur. Ve Hz. Şeyh ancak mütercimdir. Binaenaleyh bu beyanata sehv isnadı, iki nokta-i nazardan asla caiz değildir. Birisi budur ki, bu Fusus'un a'raf-i enbiya efendimiz tarafından verildiği ve kendilerinin ancak mütercim olduğu hakkındaki beyanat-ı şeyh-i Ekbere itimad edilmiş olur. İkincisi budur ki, bu ihbara itibar olunup da ondaki beyanata sehv isnadında ısrar edilirse, bu isnad, Efendimize raci olur. Bunların ikisi de caiz değildir. Fakat ne çare ki, ihtilaf-ı ezvak ve meşarib, Abdülkerim el-Cili (k.s.) hazretleri gibi hakikaten mümtaz-ı urefa olan bir zat-ı şerifi bu gibi mütalaaalara sevketmiştir." Konuk, A. Avni, *Fususü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, c. II, s. 189 (Hz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın)

mahiyetindedir. Futuhat gibi hacimli bir eserde bile¹³ sadece bir kısmının eserin çeşitli bölümlerine serpiştirildiği hakikatler ve diğer eserlerinde ortaya koyduğu görüşlerin küçük bir kitapta toplanması, bir taraftan kitabın muhtevasını zenginleştirmiş ve önemini artırmış, diğer taraftan da buna paralel olarak anlaşılmasını zorlaştırmış ve ıstılahlarla dolu bir kitap haline getirmiştir.¹⁴ Buna, İbn Arabi'nin bilinçli bir şekilde mecaz ve sembol dilini kullanmasını eklediğimizde eserin anlaşılmasının oldukça zor olacağı açıktır.¹⁵

Sonuç olarak Fususu'l-Hikem'in İbn Arabi'nin kitaplarının en önemlisi, en derini ve sonraki asırlar içerisinde sufi düşüncenin oluşumunda en etkili olduğunu söylemek mübalağa olmamalıdır. Hatta şu söylenebilir ki, çeşitli asırlardaki vahdet-i vücûd savunucularının kitaplarında inceledikleri bir çok konu ve kavram İbn Arabi'nin bıraktığı bu zengin servetin ekseninde dönüp durmuştur. İslam aleminde Arap, Fars ya da Türk olsun hiç bir sufi yoktur ki, İbn Arabi'nin ıstılahlarından etkilenmemiş olsun ve onun bakış açısına ve yaklaşımına bağlı kalsın.¹⁶ Nitekim İslam tarihinde Kur'an ve Hadisleri saymazsak üzerine en çok şerh yazılan eser Fususu'l-Hikemdir.¹⁷

Gerek İslam dünyasında otorite olan şahıslara karşı duyulan saygı, gerek Fusus'un vahdet-i vücud doktrini ile alakalı düşüncelerin yoğunlaştığı bir eser olması ve gerekse de yukarıda işaret edilen sebeplerden dolayı eserin anlaşılmasının zor olması, Fusus'un sufiler arasında hatta sufiler dışındaki şahıslar tarafından rağbet görmesini ve üzerine çokça şerh yazılmasını açıklayan temel faktörlerden sayabiliriz. Sadreddin el-Konevi (ö.673) ile başlayan Tilimsani (ö.690), Müeyyedüddin el-Cendi (ö.700), Kaşani (ö.730), Davud el-Kayseri (ö. 751), Seyyid Ali Hemedani (ö. 786), Nimetullah Nahcivani (ö.902), Bali Sofyavi (ö. 960), Abdullah Bosnevi (ö. 1054), Ahmet Avni Konuk ve Ebu'l-Ala Afifi ile devam eden Fusus şerh geleneği, bir yandan islamın üç önemli dili olan Arapça, Farsça ve Türkçe ile yazılarak, diğer yandan da islam toplumunun bütün bölgelerine ve dönemlerine yayılarak genelde islam düşüncesinin özelde de tasavvufun canlılığına ve dinamizmine büyük katkıda bulunmuştur. Öte yandan Fusus'u açıklayıcı ve İbn Arabi'yi müdafaa eden sözkonusu şerhlerin yanında Fusus'a yönelik bir çok ilim adamının tenkitler yapması, bu konularda müstakil eserler yazması ya da eserlerinin bazı bölümlerini Fusus etrafındaki İbn Arabi'nin görüşlerine hasretmeleri, Fusus tartışmaları ve literatürü zenginleştirmiştir.

Fakat esefle belirtmeliyiz ki, bu literatür henüz bilim dünyasına yeterince sunulamamıştır. Hatta bu eserlerden sadece bir kaç tanesinin neşrinin yapıldığını söylemek mümkündür.

¹³ el-Futuhatü'l-Mekkiyye, c.I, s.47-48, Beyrut Tarihsiz

¹⁴ Nicholson, Reynold A., *Some Notes on the Fususu'l-Hikem*, s.149, Studies in Islamic Mysticism, Cambridge 1961

¹⁵ Ebu'l-Ala el-Afifi, *İbn Arabi fi diraseti*, s.7, Kitabu't-tezkari, Mısır 1969

¹⁶ Afifi, Fususu'l-Hikem Mukaddimesi, s.7

¹⁷ Biyografi yazarları Fusus üzerine yapılan şerhlerin 100'e baliğ olduğunu kaydetmektedirler.

Bu zengin literatür, öncelikle neşredilmeli ve daha sonra da bu eserler çok çeşitli açılardan mukayese edilmelidir. Hatta bu eserlerin ve müelliflerinin sosyo-kültürel arka planları incelenmeli; Fusus'un anlaşılmasında ve topluma yayılmasındaki rolleri tesbit edilmelidir. Bir anlamda İbn Arabî geleneğinin bir haritası çıkarılmalıdır. Sözkonusu iki aşama gerçekleştirilmeden bu şerhlerin birbirlerinin tekrarı olduğunu ileri sürmek, kuru bir iddiadan fazla bir anlam taşımayacaktır.

D- Tecelliyâtü Arâisi'n-Nusûs fî Manassâti Hikemi'l-Fusûs:

Fusus şerhi geleneği içerisinde önemli bir halkayı teşkil eden çalışmalardan birisi de Abdullah Bosnevi'nin *Tecelliyâtü Arâisi'n-Nusûs fî Manassâti Hikemi'l-Fusûs* isimli eseridir.

Abdullah Bosnevi'nin "şarihu'l-fusus" ünvanını almasına sebep olan bu şerh, tesbit edebildiğimiz kadariyle ilk Türkçe Fusus şerhidir. Bosnevi'yi Fusus'u şerhetmeye ve özellikle Türkçe olarak şerhetmeye sevkeden faktörler üzerinde biraz sonra durulacaktır. Ancak burada şu söylenebilir ki, Bosnevi'nin şerhinin ilk Türkçe şerh olması bile bu şerhin önemini açıklamak için yeterlidir.

Öte yandan Fusus şerhi geleneğinde Bosnevi'nin önemini artıran bir başka husus da şudur. Bosnevi Fusus'u hem Türkçe hem de Arapça olarak şerhetmiştir. Yine bilebildiğimiz kadariyle her iki dilde de Fusus şerhi yazan bir başka müellif yoktur. Bu ise, Bosnevi'nin Fusus şerh geleneği içerisindeki bir başka önemli yanıdır.

1-Şerhin Yazılış Tarihi:

Bosnevi, Türkçe Fusus şerhini iki defa yazmıştır. Birinci nüshanın sonunda belirtildiğine göre¹⁸, bu eserin yazımı H.1019/1610 yılında, ikinci nüsha ise, H.1021/1612 yılında¹⁹ tamamlanmıştır.

Bosnevi, Türkçe Fusus şerhini niçin iki defa yazmıştır?

Her iki nüshayı karşılaştırdığımızda bu sorunun cevabını bulmamız mümkün olmaktadır. Müellif ilk şerhi tamamladıktan sonra tekrar gözden geçirmiştir. Nitekim bu nüshada bazı cümleler karalanmış, çeşitli yerlerde derkenara numaralandırılarak açıklamalar yapılmıştır. Muhtemeldir ki, Bosnevi, bu nüshanın çok karışık olduğunu görünce, düzeltmeleri de ilave ederek ikinci bir nüsha daha yazmıştır.

¹⁸ Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, nr. 1244, s. 540

¹⁹ Süleymaniye, Şehit Ali Paşa, nr. 1246, s.464

Öte yandan, Bosnevi, Fusus'un Arapça şerhini, eserin sonunda 1024/1615 yılında tamamladığını ifade etmektedir.²⁰

Araştırmalarımıza göre Türkçe Fusus şerhi Bosnevi'nin ilk eseridir. Çünkü diğer bütün eserlerinin sonundaki kayıtlar, bu eserden sonraki bir tarihi göstermektedir. Bize göre en dikkat çekiçi noktalardan birisi de budur. Çünkü Bosnevi, te'lif hayatına Fusus gibi zor bir eseri şerhetmekle başlamıştır. Bu nokta aynı zamanda Bosnevi'nin bilgi birikimi hakkında da dikkate değer ipuçları vermektedir.

İlk eserinin Fusus şerhi olması bir tarafa çok genç denebilecek bir yaşta bu işe girişmesi bir başka dikkate değer husustur.

Bosnevi'nin doğum târihi kesin olarak bilinmemektedir. H. 992/1586 târihinde doğmuş olduğu şeklinde bir rivâyet varsa da²¹ bunun doğru olması mümkün değildir. Çünkü Bosnevî *Fusûs* şerhinin mukaddimesinde²² 1003/1594 yılında Rusçuk'da yapılan bir savaşa katıldığını bildirmektedir. 992/1584 tarihini doğum yılı olarak aldığımızda bu savaşa 11 yaşında katılmış olmaktadır. Bu ise mümkün gözükmemektedir. Bu durumda Bosnevi'nin 992 tarihinden en az 5-10 yıl daha önce doğmuş olduğu söylenebilir.²³ Buna göre Türkçe Fusus şerhini yaklaşık 30-35 yaşlarında tamamladığını söyleyebiliriz.

2- Şerhin Yazılış Sebebi:

Bosnevi, mukaddimedede bu eseri niçin yazdığını şu şekilde açıklamaktadır:

“Pes ihvân-ı muhammediyyîn ve efrad-ı ârifin'in bazıları mirâren bu fakîrden bu kitâbı lisân-ı türkî ile istişrâh edip esrâr ve hakâyıkı ve rumûz ve dakâyıkı izâhını talep etti. Lâkin ol zamanda kalb-i selim üzere ru'yet-i halk ve kesret ve tecelli-i envâr-ı ahadiyet galip olup izhâr ve i'lân ihfâ ve ebtân tahtında mağlûp olmakla suâle icâbet olunmadı. Belki izhâr-ı esrâr-ı emr kerih ve şey-i fâhiş göründü. Pes vakt-i âherde verâset-i kâmile ve ubûdiyet-i tâmmе hükmü kalb üzere gâlip oldu. Pes Rasûl (a.s.)'ın “İnsanlara faydalı olması için çıkarttı.” kavli üzere intifâ-ı nâs için ve izhâr-ı ma'rifet-i hak ve ibkâ-ı suver-i mezâhir-i vücûd-ı mutlak için kitâbın elfâzı lisân-ı türkiye tercüme olunup şerh olundu.”²⁴

²⁰ Süleymaniye, Şehit Ali Paşa, nr. 1247, s.538

²¹ İsmâil Paşa (Bağdatlı), *Hediyetu'l-Ârifin*, c. I, s. 476.

²² Bosnevi, *Tecelliyâtü arâisi 'n-nusûs fî manassâti Hikemi'l- Fusûs*, c.I, s.74, Mısır

²³ Shelley, Christopher, Abdullah Effendi Commentator on the Fusûs al- Hikem, *Journal of the Muhyiddin Ibn Arabî Society*, sayı, XVII, 1995, s.79

²⁴ Bosnevi, *Tecelliyat*, c.I, s.6, Mısır

Bu açıklamalardan anlaşıldığına göre Bosnevi, Fusus'un daha iyi anlaşılması ve içinde bulunduğu topluma yayılması için bu eseri Türkçe'ye tercüme edip şerhetmiştir. Yine anlaşılıyor ki, bir çok kişi kendisinden Fusus'u şerhetmesini talep etmiştir. Şu halde kendisine yoğun bir şekilde teklifler geldiğine göre içinde yaşadığı toplum bu esere ulaşmakta ve onu anlamakta zorluk çekmekteydi. Nitekim Osmanlı toplumu bir çok Fusus şerhi olmasına rağmen Arapça ya da Farsça oldukları için onları anlayamamaktaydı. Bosnevi, bu eksikliğin farkına varmış olacak ki, böyle bir teklifi uygun görmüştür. Böylece Fusus'u şerhederek hem enellektüel camiaya hem de halka karşı Fusus'un yayılmasında büyük bir katkısı olmuştur. Hatta şerh, Osmanlı topraklarında kısa bir sürede büyük bir şöhrete ulaşmış, bunun üzerine Araplar tarafından bu kez de Fusus'u arapça şerhetmesi Bosnevî'den istenmiştir. Bosnevi, Fusus'un Arapça şerhinde bu konuyu şu şekilde açıklamaktadır:

“İçinde yaşadığımız milletin dili olan Türkçe ile *Fusus*'u şerhettiğimizde bu şerh, Arap beldelerinde ma'rifet ehli arasında iştiâr etti. Bizden *Fusus*'u ikinci kez lisânların tümünü câmi' olan Arapça ile şerhetmemizi istediler. Biz de İmâm Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin zevki üzere tekrâr Arapça olarak şerhettik.”²⁵

Sonuç olarak Bosnevi, Arapça ve Farsça eserler yazarak İslam medeniyetine yaptığı hizmetler yanında Fusus'u Türkçe şerhederek Türk toplumuna özellikle vahdet-i vücûd düşüncesinin yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır. Böylece “velüd” bir yazar olmasını duyarlı bir entellektüel olma vasfı ile birleştirmiştir.

3- Uslubu:

Bir taraftan Fusus'un yoğun olarak ıstılahlarla dolu olduğu için zor bir metin olması, diğer taraftan vahdet-i vücud ile alakalı Türkçe eserlerin yeterli derecede bulunmaması, Bosnevi'nin karşı karşıya kaldığı en önemli problemlerden bazılarıydı. Vahdet-i vücud ile ilgili ıstılahların Türkçe karşılığını bulmanın ya da Türkçe olarak açıklamanın zorluğu Bosnevi'yi Arapça ve Farsça'dan sıklıkla yararlanmaya sevk etmiştir. Bunun neticesi olarak da Tecelliyat, Arapça ve Farsça tamlamaların etkisi altında kalmıştır. O kadar ki, Bosnevi, cümleleri kurarken bile çoğu zaman Arapça cümle yapısını Türkçe'de aynen muhafaza etmiştir. Bu anlatılanları doğrulamak için Tecelliyat'tan kısa bir pasajı aktarmak yeterlidir:

“Pes “Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz.”(Al-i İmran, 3/110) mazmûnu üzere kendi ümmeti hayr-ı ümem olmakla cemi”

²⁵ Arapça Fusus Şerhi Mukaddimesi, s.4, Süleymaniye, Şehit Ali Paşa, nr.1247

enbiyânın velâyeti hasebiyle olan ulûm ve ezvâkı ve hükm-i kemâlâtı cem'iyetini Rasûl (a.s.)'ın velâyet-i külliye-i mutlakasından sûret-i vahidede izhâr etmeğe irâdet-i ilâhiye taalluk ettikte Rasul (a.s.)'ın rûh-i küllisi mezâhirinin mazhar-ı ekmeli ve velâyet ve hakîkatı mecâlîsinin meclâ-yı eşmeli hâtim-i velâyet-i Muhammediye ve hâmil-i sûret-i ilâhiye-i cem'iyeye hârik-ı hicâb ve istâr-ı gaybiye ve nâşir-i i'lâm-ı ulûm ve hikem-i ilâhiye mazhar-ı sufûf-ı ervâh-ı insâniye-i kemâliye ve hâmi-yi himâ-yı zât-ı ahadiye olan Muhammed İbn Ali İbn Arabîye- ki Hâtemî ve Tâî ve Endülüsî ve Mağribîdir (r.a)- Rasûl (a.s.) hutûm-ı kümmel-i enbiyânın zevk-i Muhammedî ve meşreb-i cem'-i ahadîde olan cemi' ulûm ve ezvâklarını kitâb-ı *Fusûsu'l-Hikem* sûretinde mübeşşerde irâet edip nâsa ihrâc etmeyi emretti.²⁶

Kısaca şu söylenebilir ki, hem devrin genel bir özelliği olarak hem de Fusus'un oldukça fazla istilâh içermesi, Tecelliyat'ın anlaşılmasını zorlaştıran temel sebeplerdendir.

4. Muhtevası:

Bosnevi, Tecelliyat'a Fususu'l-Hikem şerhlerinde gelenek haline gelen mukaddime ile başlamıştır. Mukaddimede vahdet-i vücud doktrinin temel meseleleri ele alınmış ve başarılı bir şekilde yorumlanmıştır. Bir anlamda bu bölüm eserin tamamında dağınık bir şekilde anlatılan temel meselelerin sistematik bir özeti. Mukaddime, Bosnevi'nin vahdet-i vücud doktrinine vakıf olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Mukaddime, on iki bölümden oluşmaktadır. Kendisinden önceki şerhlerin mukaddimleri ile kıyaslandığı zaman bir çok konunun aynı olduğu, ancak Bosnevi'nin kendi açısından önemli olan bazı konuları ilave ettiği görülmektedir. Bosnevi, mukaddimedeki ana başlıkları şöyle sıralamaktadır:

Asl-ı evvel: Şeyh (r.a.) hâtem-i velâyet-i Muhammediye olup bu kitâb-ı Fusûs onun bâtını olan velâyet-i külliye-i Muhammediyenin zevki üzere olduğunu ve şeyhin hakkında ve bu kitabın hakkında münkirîn ve tâ'inîn'in menşe-i inkâr ve ta'ınları olan şey'i ve onların inkâr ve ta'ınları mûcib-i hirmân ve sebeb-i hüsrân olduğunu beyân eder.

Asl-ı sâni: Gayb-ı mutlak ve gayb-ı hüviyet ve lâ- taayyün ile taayyün-i evvel ve mertebe-i "ev-ednâ" ve hazret-ı amâ ve merâtib-i amâ ve mertebe-i ahadiyet ile mertebe-i "kâbe – kavseyn"nin beyânındadır.

Asl-ı sâlis: Esmâ ve sıfât-ı ilâhiyenin beyânındadır.

Asl-ı râbi': "A'yân-ı sâbite"nin beyânındadır.

Asl-ı hâmis: "Hazerât-ı hams"nin beyânındadır.

²⁶ Bosnevi, Tecelliyat, c.I, s.5

Asl-ı sâdis: “Vücûd”un ve “İnsân-ı Kâmil”in beyânındadır.

Asl-ı sabî: Hurûf-ı kelimâtın beyânındadır.

Asl-ı sâmin: Nübüvvet ve risâlet ve velâyetin beyânındadır.

Asl-ı tâsî: İlm-i zâhir ile ilm-i bâtının beyânındadır. Ve ilm-i zâhir ile ilm-i bâtın beyninde cem’in beyânındadır.

Asl-ı âşir: Makâm-ı muhabbet cemi’ makâmâtan âli olduğun beyânındadır.

Asl-ı hâdi aşer: Tarikin ve sâlikin ve sülûk ahvâlinin ve velâyet-i hassa-i Muhammediyeye mûsil olan mürşid-i kâmilin beyânındadır.

Asl-ı sâni aşer: Hakikat-i muhammediyenin ezelen ve ebeden imdâdı ve suver-i maânî ve hakâyık-ı rûhâniyede ve suver-i hissiyyede enbiyâ ve evliyâ mezâhiri ile onun ifâzası beyânındadır.²⁷

Burada mukaddimenin bütün bölümleri hakkında bilgi vermek bu makalenin sınırlarını aşmaktadır. Ancak Bosnevi’nin İbn Arabî ve Fusus kitabı hakkındaki görüşlerini ortaya koymak için birinci bölüm hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz.

Bosnevi’ye göre İbn Arabî hakikat-i muhammediyenin o dönemdeki zuhurudur. Bu sebepten bize verdiği bilgiler, nübüvvet kandilinden alınmış bilgiler olup bizzat Hz. Muhammed’in izni hatta Allah’ın izni ile. Şu halde onun verdiği bilgileri tenkit etmek ya da reddetmek Rasul’u ve Kur’an’ın derin anlamlarını inkar demektir.²⁸ Bosnevi bu görüşünü temellendirirken “Rasul’e itaat eden Allah’a itaat etmiş olur.” (Nisa, 4/80) ayetini delil olarak gösterir. Akli ilimlerin bilgiyi, çeşitli sebep, vasıta ve araçlarla elde ettiklerinin aksine İbn Arabî’nin Fusus kitabını Hz. Muhammed’den alması sırf Allah’ın inayeti ve zat-ı ilahî ile rabıta içerisinde olması ile gerçekleşir.²⁹ Dolayısıyla Bosnevi, İbn Arabî’nin Fusus kitabında bilgiyi doğrudan Allah’tan ve Hz. Muhammed’den alması yönüyle, bilgiyi çeşitli araçlarla elde eden diğer yöntemlerden farklılığına dikkat çekmektedir.

Bosnevi konuları işlerken kendisinden önceki şerhlerden alıntılar yapmamıştır. Fakat gerektiği durumlarda şarihlerin yorumlarını tasavvufî edep çerçevesinde tenkit etmekten de kaçınmamıştır. Bir misal olarak ilk şarihlerden Kayserî’yi tenkit edişini gösterebiliriz. Bosnevî, Davud el-Kayserî’nin Fusus’ta geçen “Musa Fassı”ndaki bir kelimeyi yanlış okuduğu ve dolayısıyla yanlış yorumladığı için hata yaptığını kaydetmektedir.³⁰ Ancak Bosnevi’nin kendisinden önceki şerhlerden alıntı yapmadığı şeklindeki genellemeden Sadreddin Konevî’yi istisna etmek gerekir. Zira Bosnevi, diğer

²⁷ Tecelliyat, s.1-45

²⁸ Age, s. 7-8

²⁹ Age, s.6

³⁰ Tecelliyat, c.II, s. 355

eserlerinde olduğu gibi³¹ Fusus şerhinde de Konevî'nin *Tefsiru'l-fatıha*³² ve *Fukuk*'undan³³ sıklıkla iktibaslar yapmıştır. Öte yandan meseleleri daha iyi açıklayabilmek için İbn Arabî'nin *Futuhât*³⁴ başta olmak üzere diğer eserlerinden de alıntılar yapmıştır. İlk dönem sufilerinden bazılarının da³⁵ yer yer sözlerini nakletmektedir.

Abdulkerim el-Cilî'nin İbn Arabî'nin Fusus'taki bazı görüşlerine tenkitler yöneltmesi katı bir İbn Arabî savunucusu olan Bosnevi tarafından bir çok risalede eleştirilmiştir. Halbuki Cili ve diğer şahısların İbn Arabî'ye yönelttiği tenkitlere Tecelliyat'ta hiç değinilmemiştir. Bosnevi polemige girmek istemediği için mi yoksa Tecelliyat'ı yazarken Cili'nin konu ile alakalı görüşlerine vakıf olamadığı için mi bu konulara değinmemiştir? Birinci ihtimalin doğru olması mümkün gözükmemektedir. Çünkü Bosnevi eserlerinde görüldüğü kadariyle tam bir İbn Arabî savunucusudur. Öte yandan Cili'ye yazdığı reddiye niteliğindeki risalede belirttiğine göre³⁶ Cili'nin *el-İnsanü'l-Kamil* isimli eserinde İbn Arabî'ye tenkitler yönelttiğini duyduğunu, ancak ilk kez o tarihte *el-İnsanü'l-Kamil*'e ulaşabildiğini ve bunun üzerine İbn Arabî'nin görüşlerinin doğru olduğunu ortaya koymak için bir eser kaleme almayı düşündüğünü söylemektedir. Bu eserin ise, Fusus şerhinin tamamlanma tarihi olan 1019/1610 yılından çok sonraları kaleme aldığı, eserin sonundaki tarihten anlaşılmaktadır.³⁷

O halde Bosnevi'nin, İbn Arabî ve Cili arasındaki fikir ayrılıklarına Cili'nin konu ile ilgili eserlerine ulaşamadığı için Fusus şerhinde temas etmemiş olduğu söylenebilir.

Bosnevi, diğer şarihlerin aksine "fas"taki nebinin kelimesinde mündemiç hikmete değinmeksizin doğrudan konuya girer ve şerhe başlar. Şerh yaparken önce bazan bir cümle bazan da bir kaç cümle olarak Fusus'un metnini verir, daha sonra serbest tercüme yapar ve şerhe başlar. Bosnevi, konuları bazan uzunca şerheder, bazan da kısa geçer. Tekrar durumlarında önce açıklanan bölümlere atıflarda bulunur.

Şerhde sık sık kelime ve dil analizlerine girmekle ve Fusus'ta geçen bazı kelimelerin çeşitli okunuş tarzları hakkında yorumlar yapmakla birlikte, muhteva ve konularla ilgili yorumlar ağırlıktadır.

³¹ Kitabü'l-Kıra, Süleymaniye Kütüphanesi Carullah Efendi, nr. 2129, 1-29; Bosnevi, bu eserinde Sadreddin Konevî'den bir çok kez alıntılar yapmıştır.

³² Tecelliyat, c.I, s. 15

³³ age, c.I, s.76

³⁴ age, s.13

³⁵ age, s.14, Bir misal olarak Beyazîd el-Bistami gösterilebilir.

³⁶ Kitabü'l-kenzi'l-mahtum fi teb'iyeti'l-ilmî li'l-ma'lum, Süleymaniye Kütüphanesi Carullah Efendi, nr.2129/33, s.170b

³⁷ age, s. 179b; Eserin sonunda belirtilen kayda göre eser, H.1037 yılında kaleme alınmıştır.

5. Şerhin Etkisi:

Kısaca Fusus şerhinin etkisine de değinmek gerekir. Bosnevi'den sonra Osmanlı topraklarında Türkçe Fusus şerhi yazma geleneğinin yaygın bir şekilde devam ettiğini söylemek oldukça zordur. Zira yaklaşık dört asır boyunca sadece iki ya da üç Türkçe şerh yapılmıştır. Dolayısıyla Bosnevi'nin şerhinin Türkçe Fusus şerhleri üzerinde ne ölçüde belirleyici ve etkili olduğunu genişçe araştırmak mümkün olmamaktadır. Ancak bir misal olarak son dönem şarihlerinden birisi olan Ahmet Avni Konuk'un Bosnevi'den ne oranda etkilendiğini ve yararlandığını ortaya koyabiliriz. Ahmet Avni Konuk Bosnevi şerhinin kendinden önceki en önemli Türkçe Fusus şerhi olduğu için öncelikle ondan yararlanmıştır. Nitekim şerhin bir çok yerinde Bosnevi şerhine atıflarda bulunmaktadır. Mesela, bazan Bosnevi'nin görüşleri özetlenerek,³⁸ nüsha farklılığı olan bazı konularda Bosnevi'nin nüshasını baz alarak³⁹ ve bazan da Bosnevi'nin anlayış tarzını ölçü alarak⁴⁰ ona atıflarda bulunmaktadır.

Öte yandan Bosnevi'nin Türkçe Fusus şerhinin sadece Süleymaniye Kütüphanesinde yaklaşık yirmi nüshasının olması ve İstanbul ve Mısır'da olmak üzere iki defa basılması Osmanlı toplumunda esere karşı duyulan ilginin bir göstergesi olarak ele alınabilir.

Sonuç olarak Bosnevi'nin ilk eserinin Fusus şerhi olması, Fusus'u hem Türkçe hem de Arapça olarak şerhetmesi, Türkçe şerhinin ilk Türkçe şerh olması, Tasavvuf Tarihinde Fusus şerhinin önem kazanmasına neden olan temel faktörlerden bazılarıdır.

³⁸ Ahmet Avni Konuk, *Fusus'u'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, c.I, s.215

³⁹ Age, c.II, s.253; c.IV, s.31, 40

⁴⁰ Age, c.III, s.180-190